

Побережник Н. О.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАННЯ НА “ТИ” / “ВИ” У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Розглянуто особливості звертання на “ти” / “Ви” в німецькій і українській мовах на матеріалі художніх творів та їх перекладів.

Ключові слова: *етикет, ввічливість, звертання, займенники.*

Рассмотрены особенности обращения на “ты” / “Вы” в немецком и украинском языках на материале художественных произведений и их переводов.

Ключевые слова: *этикет, вежливость, обращение, местоимения.*

The article dwells on peculiarities of the you-treatment in German and Ukrainian languages on materials of fiction and their translation.

Key words: *etiquette, politeness, treatment, pronouns.*

До однієї з найважливіших і актуальних проблем сучасного мовознавства належить насамперед прагнення розкрити сутність людської мови взагалі, її різноманітних аспектів та специфіки функціонування. Оскільки найсуттєвіші риси національних мовних культур зберігаються в лексиці, і зокрема в етикеті, то саме зіставні вивчення відкривають широкі можливості для знайомства з іншими мовними культурами світу, а також повнішого усвідомлення особливостей власної культури, виявляючи в ній закони, що регулюють мовну діяльність суспільства. Практичне значення етикету полягає в тому, що він дає можливість людям без особливих зусиль використати вже готові форми загальноприйнятої ввічливості для спілкування з різними групами людей і на різних рівнях.

Ввічливість як лінгвістичний феномен входить до стратегії уникнення конфліктів, соціальної індикації. Низка дослідників, зокрема, В. М. Алпатов [1], В. Є Гольдін [4; 5], Е. А. Земська [6], Н. І. Формановська [13], наводять характеристики порушень принципів ввічливості й звертають увагу на соціально-психологічні чинники, що визначають форми і функції ввічливої поведінки. Ввічливість знаходить віддзеркалення в різних типах дискурсу та інших способах мовного вираження. З іншого боку, ввічливість є також оцінкою адресантом самого себе як представника певної групи, соціуму, який дбає про збереження самоповаги. Взаємодіючи з учасниками спілкування, мовець, зазвичай, хоче отримати схвалення своїх дій і намагається усунути перешкоди, які виникають під час мовленнєвої діяльності.

Говорячи про мовленнєвий етикет, варто зазначити, що його “центральною одиницею” є звертання [11, с. 9]. Звідси впливає його безпосередній зв’язок з проблемами культури мови, зокрема, з таким важливим поняттям як ввічливість і, відповідно, з “досить представницьким класом непрямих мовленнєвих актів” [8, с. 345]. Стосовно структури, ключова роль у звертанні належить особовим займенникам, які є “відокремленим і досить своєрідним класом слів” [9, с. 140], “засобом індивідуалізації” [2, с. 24] і “найбільш різноплановою за семантикою, граматичними ознаками і синтаксичними функціями частиною мови” [10, с. 154], що ускладнює їх дослідження, особливо у компаративному плані. Хоча дослідження вживання звертань на “ти” / “Ви” має давню історію (аналогічне явище аналізував на початку XIX століття видатний германіст Я. Грімм [16, с. 16]), проте швидка зміна умов комунікації (поява Інтернету, електронної пошти, чатів, СМС-комунікації), посилене спілкування представників різних націй як в результаті падіння “залізної завіси”, так і глобалізаційних процесів зумовлюють постійне зростання інтересу до порівняльних студій вираження ввічливості. Так, до глобальних правил мовленнєвої поведінки і спілкування загалом, за твердженням Н. Формановської, належить “адекватне комплексу ситуативних і соціально-узувальних умов використання ти-/Ви-форм як дейктичних вказівників адресата” [12, с. 235]. Це й зумовило виникнення предмету нашого дослідження, а саме контрастивного порівняння вживання займенників “ти” / “Ви” у спілкуванні осіб у німецькій та українській мовах.

Основною метою дослідження є детальний опис та аналіз типових формул звертання на “ти” / “Ви” в німецько- та україномовному етикеті у прагматичному плані. Завдання нашого дослідження полягає у розробці класифікації випадків вживання звертань на “ти” / “Ви” в німецькій та українській мовах, тобто виявленні внутрішніх й зовнішніх відмінних ознак звертань на “ти” / “Ви” в досліджуваних мовах.

Методи дослідження визначалися відповідно до мети й завдань дослідження. У процесі дослідження використано наступні методи й прийоми: описовий, кількісний і контрастивно-порівняльний. Основним методом дослідження в роботі є описовий. Опис із залученням контрастивно-порівняльних синхронічних даних допомагає виявити спільні й відмінні риси розглянутих мовних формул звертання до співрозмовника.

Матеріалом дослідження слугує суцільна вибірка ситуацій, в яких використовуються звертання на “ти” / “Ви”, з творів сучасних німецькомовних письменників та їх перекладів українською мовою [3; 7; 14; 15]. Загальна кількість досліджуваних ситуацій становить 600 фразових єдностей. Додатково залучалися нестандартні приклади вживання звертань з віршів та рекламних оголошень. На основі цієї вибірки ми розробили власну класифікацію звертань на “ти” / “Ви”.

Обидві мови мають дві форми звертання до однієї особи: одну на “Ви” – ввічливу, іншу на “ти” – невимусшену. Різні умови диктують вибір тієї або іншої форми за певними ознаками: ступінь знайомства з адресатом; офіційність або неофіційність обстановки спілкування; характер взаємин мовців і рольові позиції співрозмовників. Основна функція звертання на “ти” / “Ви” часто сполучається з експресивною оцінкою, що виражається по-різному: інтонацією, повторенням звертання, вигуками або частками, що супроводжують його.

На основі досліджуваної вибірки вибірки ми розробили власну класифікацію звертань на “ти/Ви”.

Всі проаналізовані випадки звертання на “ти”, які зустрілися у нашій вибірці, ми можемо розкласифікувати наступним чином:

1. Звертання родичів та добрих знайомих один до одного, напр.: *“Zeig mir einen Juden, der überlebt, hatte er [Cousin] einmal gesagt, ... und ich zeige dir einen Zauberer“* [15, с. 188]. – *“Покажи-но мені єврея, який вижив, сказав мені він одного разу, ... і я покажу тобі чарівника”* [7, с. 167].

2. Звертання дітей один до одного або маленьких дітей до дорослого: *“Ich möchte dir ein Geheimnis erzählen“, flüsterte Bird. “Weil du Geburtstag hast“* [15, с. 75]. – *“Я хочу розказати тобі таємницю”, – прошепотів Берд. “Бо в тебе День народження”* [7, с. 68].

3. Звертання дорослих до дітей: *“Kennen Sie sich mit dem Überleben in der Wildnis aus? “Sein [des Archivangestellten] Gesicht zuckte, er schob sich die Brille hoch. “Was meinst du damit?“* [15, с. 206]. – *“Ви б змогли вижити серед диких тварин?” Його обличчя здригнулося, він поправив окуляри. “Що ти маєш на увазі?”* [7, с. 195].

4. Звертання на “ти” в спілкуванні незнайомих дорослих, що може бути показником як навмисної грубості, так і невихованості: *“Du hörst von mir“, sagte er drohend zu dem Staatsanwalt, der es ungerührt zur Kenntnis nahm* [14, с. 280]. – *“Тю про мене ще почувши”, – з погрозою в голосі сказав він прокуророві, що незворушно взяв його слова до відома”* [3, с. 225].

5. Звертання начальника до підлеглого з метою підняття свого соціального статусу й зниження статусу адресата: *“Hier sind keine Bilder drin, Jurek. Hast du eine neue Kassette gekauft? – Sie haben nichts gesagt, Chef.“* [14, с. 16]. – *“Тут нема карток, Юреку. Ту купив нову касету? – Ви не казали, шефе”* [3, с. 13].

6. Звертання на “ти” до тварин: *Catcher wird auf mich aufpassen“, erwiderte Pasewald, und fügte, da Willenbrock ihn fragend ansah, hinzu: “Catcher, mein Hund. Catcher, komm!“* [14, с. 63]. – *“Мене глядітиме Кетчер, – відповів Пазевальд і на запитливий погляд Вілленброка додав: “Кетчер, мій собака. Кетчере, сюди!”* [3, с. 49].

7. Звертання до Бога: *“O Gott, sei mir, dem Sünder, gnädig“, flüsterte ich leise* [15, с. 113]. – *“Боже, будь милостивий мені, грішному”, – шепотів я тихо* [7, с. 104].

8. Звертання до небіжчика: *“Ruhe in Frieden“, flüsterte ich* [15, с. 112]. – *“Хай буде тобі земля пухом“, – прошепотів я* [7, с. 103].

9. Поетичне звертання до музи або коханої: *“Ich freue mich, Dich zu sehen, Frau Doktor“* [14, с. 81] – *“Радий бачити тебе, пані докторе”* [3, с. 63].

Крім того, можливе звертання на “ти” до сил природи при персоніфікації: *“Horch, von fern ein leiser Harfenton! Frühling, ja du bist's! Dich hab' ich vernommen!“* (E. Mörike).

Рідше зустрічається звертання на “ти” в прислів'ях і приказках: *“Buchen sollst du suchen, aber Eichen sollst du weichen”* – *“Шукай бук, але уникай дуба”* (правила поведінки під час грози).

В українській мові можливе також узагальнене звертання на “ти” до споживачів, що не характерне для німецької мови: *Erleben Sie die neuesten Farbkreationen inspiriert von den Farbtrends führender Salons (Schwarzkopf) – Відкрий для себе фарбу для волосся прямо з подіуму (Schwarzkopf)*. У відповідних німецьких рекламних оголошеннях прийняте звертання до споживачів на “Ви”.

На відміну від різних видів звертання на “ти”, вживання ввічливої форми “Ви” більш уніфіковане. Воно показує, що співрозмовники мало знайомі, або між ними існує дистанція у віці, соціальному становищі тощо.

Перехід від “ти” до “Ви” може бути ознакою сварки, відчуження, напр.: *“Du hast mir erzählt, was du auf dem Herzen hast. Jetzt muss ich gehen.“ – “Ich hoffe, wir sehen uns“.* – *“Sicher“, sagte sie kühl und fügte hinzu: “Rufen Sie mich an, ich rufe zurück“* [14, с. 126]. – *“Тю виклав мені все, що в тебе на душі. А менер я мушу йти”. – “Сподіваюся, ми ще побачимось”.* – *“Атож”, – холодно відповіла вона й додала: “Не дзвоніть, я обізвуся”* [3, с. 99].

Перехід з “Ви” на “ти” тежмаркований, тобто є проявом грубості і невихованості або, навпаки, знаком близькості, зменшення дистанції між співрозмовниками: *“Entschuldigen Sie“, erwiderte sie. “Ich fürchte, ich habe vorhin zu heftig reagiert“. Sie stand vor ihm, er legte unvermittelt einen Arm um Ihre Hüfte, zog sie an sich heran und küsste. “Lass mich los“, bat sie* [14, с. 76]. – *“Вибачте, – сказала вона. – Я боюся, що зреагувала щойно занадто гостро”. Вона стояла перед ним. Зненацька він однією рукою охопив її стегна, а другою притяг її до себе і поцілував. “Пусту мене”, – попросила вона* [3, с. 59].

Аналіз звертань на “ти/Ви” свідчить про те, що категорія ввічливості в українській та німецькій мовах реалізується як градуйоване явище. На відміну від німецької мови, в українській можливе узагальнене звертання на “ти” до споживачів у мові реклами, щоне зафіксовано в німецькомовній вибірці.

Німецька та українська мови мають дві форми звертання до однієї особи: одну на “Ви” – ввічливу, іншу на “ти” – невимушену. Різні умови диктують вибір тієї або іншої форми за різними ознаками: ступінь знайомства з адресатом; офіційність або неофіційність обстановки спілкування; характер взаємин мовців і рольові позиції співрозмовників. Окремо виділяються звертання до Бога, небіжчика, поетичні звертання до музи, коханої, сил природи при персоніфікації, звертання в прислів'ях і приказках. В українській мові можливе також узагальнене звертання на “ти” до споживачів, що не зафіксовано в німецькомовній вибірці.

Крім того, перехід від “ти” до “Ви” може бути ознакою сварки, відчуження. Перехід з “Ви” на “ти” тежмаркований, тобто є проявом грубості і невихованості або, навпаки, знаком близькості, зменшення дистанції між співрозмовниками.

Аналіз звертань на “ти”/“Ви” свідчить про те, що категорія ввічливості в українській та німецькій мовах реалізується як градуйоване явище.

Перспективним вважаємо порівняльне дослідження вираження категорії ввічливості не лише на лексичному рівні, але й на рівні прагматики як мовленнєвих дій універсального характеру.

Літератури:

1. Алпатов В. М. Категория вежливости в современном японском языке / Алпатов В. М. – М.: Либроком, 2009. – 152 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Едиториал УРСС, 2006. – 280 с.
3. Гайн К. Вілленброк / Гайн К.; [пер. з нім. Є. Горевої]. – Київ: Юніверс, 2003. – 256 с.
4. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / Гольдин В. Е. – М.: Либроком, 2009. – 136 с.
5. Гольдин В. Е. Речь и этикет / Гольдин В. Е. – М.: Высшая школа, 1983. – 109с.
6. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Земская Е. А. – М.: Русло, 1987. – 234 с.
7. Краус Н. Історія кохання / Краус Н.; [пер. з нім. І. Паненко]. – Харків: Книжк. клуб, 2006. – 288 с.
8. Кронгауз М. А. Обращение как способ моделирования коммуникативного пространства // Логический анализ языка : образ человека в культуре и языке / Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М.: Индрик, 1999. – С. 124-134.
9. Кузнецов П. С. Приемы сравнительно-исторического изучения фонетической системы // Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. – М.: Изд. Академии наук СССР, 1956. – С. 87–158.
10. Селиванова Е. А. Функционально-семантическая характеристика категории притяжательности в русском языке (местоимение как ядерный компонент) // Рус. языкознание. – 1987. – № 15. – С. 109-114.
11. Фирсова Н. М. Обращение в современном испанском языке: [учебное пособие] / Фирсова Н. М., Чеснокова О. С. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов.– 1987.– 92 с.
12. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Формановская Н. И. – М.: ИКАР.– 2007. – 480 с.
13. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. / Формановская Н. И. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
14. Hein Ch. Willenbrock / Hein Ch. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2001. – 320 S.
15. Krauss N. Die Geschichte der Liebe / Krauss N. – Reinbek: Rowohlt Verlag, 2006. – 350 S.
16. Pytel-Pandey D. System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna. – Wrocław: ATUT, 2003. – 255 s.